

על הכינה - בין מדע והלכה הרב מואיז נבון

שמות פרק ח (יב) וַיֹּאמֶר יְקֹזֵק אֶל מֹשֶׁה אָמַר אֶל אֶהְרֹן נָטָה אֶת מַטְּךָ וְהָיָה אֶת עֶפְרַיִם הָאֶרֶץ וְהָיָה לְכֹנֶם בְּכָל אֶרֶץ מִצְרָיִם: (יג) וַיַּעַשׂוּ כֵן וַיֵּט אֶהְרֹן אֶת יָדוֹ בְּמַטְהוֹ וַיִּדָּא אֶת עֶפְרַיִם הָאֶרֶץ וַתְּהִי הַכֹּנֶם בְּאֶדָם וּבְבִהֶמָּה כָּל עֶפְרַיִם הָאֶרֶץ הָיָה כֹנֶם בְּכָל אֶרֶץ מִצְרָיִם: (יד) וַיַּעַשׂוּ כֵן הַחֲרָטָמִים בְּלִטְיָהֶם לְהוֹצִיא אֶת הַכֹּנֶם וְלֹא יָכְלוּ וַתְּהִי הַכֹּנֶם בְּאֶדָם וּבְבִהֶמָּה:

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קז עמוד ב

ושאר שקצים כו'. הא הורגן - חייב, מאן תנא? אמר רבי ירמיה: רבי אליעזר היא, דתניא, רבי אליעזר אומר: ההורג כינה בשבת - כהורג גמל בשבת. מתקיף לה רב יוסף: עד כאן לא פליגי רבין עליה דרבי אליעזר אלא בכינה, דאינה פרה ורבה [אפיוגגגג, בריאה ספונטנית]. אבל שאר שקצים ורמשים דפרין ורבין - לא פליגי. ושניהם לא למדוה אלא מ"אילים", רבי אליעזר סבר: כאילים, מה אילים שיש בהן נטילת נשמה - אף כל שיש בו נטילת נשמה. ורבין סברי: כאילים, מה אילים דפרין ורבין - אף כל דפרה ורבה. אמר ליה אבוי: וכינה אין פרה ורבה? והאמר מר: "יושב הקדוש ברוך הוא וזון מקרני ראמים ועד ביצי כינים" - מינא הוא דמיקרי "ביצי כינים". והתניא: טפויי וביצי כינים! - מינא הוא דמיקרי ביצי כינים. ...

Spontaneous Generation And Kindred Notions In Antiquity

Dr. Eugene S. McCartney, Northwestern University

The doctrine of spontaneous generation, or, as it was named by [Thomas] Huxley, abiogenesis, originated in remote antiquity, flourished throughout ancient times and the Middle Ages, and lasted until modern times. As late as 1870 it still possessed sufficient vitality to interest the British Association for the Advancement of Science. ... Since insects are so small, it is not surprising that the sex history of some of them totally eluded the observation of the ancients. ...

Aristotle, History of Animals, Book V, Part 1

But whenever creatures are spontaneously generated, either in other animals, in the soil, or on plants, or in the parts of these, and when such are generated male and female, then from the copulation of such spontaneously generated males and females there is generated a something—a something never identical in shape with the parents, but a something imperfect. For instance, the issue of copulation in lice is nits; ...

רמב"ם הלכות שבת פרק יא - ... ומותר להרוג את הכנים בשבת מפני שהן מן הזיעה.

גהות מיימוניות הלכות שבת פרק יא הלכה ג

כרבנן דאמרי מה אילים פרים ורבים ... וכן פסקו כל רבוותא [רבותינן] ...

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שטז - ... אבל כנה, מותר להרגה...

Rabbi Yitzchak Herzog, Judaism: Law & Ethics, p. 152

The attitude of the orthodox Jew towards the scientific matter embedded in this colossal mass of Jewish religious learning may be best summed up in the words of R. Abraham Maimuni, ...

רבי אברהם בן הרמב"ם [1186-1237], מאמר על דרשות חז"ל, בתחילת ספר עין יעקב
לא נתחייב מפני גודל מעלת חכמי התלמוד ... שנטען להם ונעמיד דעתם בכל אמריהם ברפואות ובחכמת הטבע והתכונה [אסטרונומיה], ולהאמין אותן כאשר נאמין אותן בפירוש התורה, שתכלית חכמתה בידם.

It is of importance to bear this in mind when we enter upon the study of science in the Talmud.

רב שריא גאון [906-1006], אוצר הגאונים, חלק התשובות, גיטין דף ס"ח ע"ב, סימן שע"ו
[בתרגום מארמית:] צריכים אנו לומר לכם, שחכמים לא היו רופאים, ודברים בעלמא שראו בזמנם, אמרום, ואין אלה דברי מצוה.

R. S.R. Hirsch, Trusting the Torah Sages, 1876

In my opinion, the first principle that every student of Chazal's statements must keep before his eyes is the following: Chazal were the sages of G-d's law... They did not especially master the natural sciences, geometry, astronomy, or medicine - except insofar as they needed them for knowing, observing, and ... fulfilling the Torah. We do not find that this knowledge was transmitted to them from Sinai

רמב"ם הלכות ממרים פרק ב

הלכה א - ב"ד גדול שדרשו באחת מן המדות כפי מה שנראה בעיניהם שהדין כך, ודנו דין, ועמד אחריהם ב"ד אחר ונראה לו טעם אחר לסתור אותו הרי זה סותר ודן כפי מה שנראה בעיניו, שנאמר "אל השופט אשר יהיה בימים ההם" אינך חייב ללכת אלא אחר בית דין שבדורך. [רדב"ז: משמע מדברי רבינו אפי' שאין ב"ד השני גדול מן הראשון בחכמה ובמנין ...]

הלכה ב - בית דין שגזרו גזרה או תקנו תקנה והנהיגו מנהג ופשט הדבר בכל ישראל, ועמד אחריהם בית דין אחר ובקש לבטל דברים הראשונים ולעקור אותה התקנה ואותה הגזרה ואותו המנהג, אינו יכול עד שיהיה גדול מן הראשונים בחכמה ובמנין, היה גדול בחכמה אבל לא במנין, במנין אבל לא בחכמה, אינו יכול לבטל את דבריו, אפילו בטל הטעם שבגללו גזרו הראשונים או התקינו אין האחרונים יכולין לבטל עד שיהיו גדולים מהם, והיאך יהיו גדולים מהם במנין הואיל וכל בית דין ובית דין של שבעים ואחד הוא, זה מנין חכמי הדור שהסכימו וקבלו הדבר שאמרו בית דין הגדול ולא חלקו בו. ...

הלכה ג - במה דברים אמורים בדברים שלא אסרו אותן כדי לעשות סייג לתורה אלא כשאר דיני תורה, אבל דברים שראו בית דין לגזור ולאסור לעשות סייג אם פשט איסורן בכל [ישראל] אין בית דין גדול אחר יכול לעקור ולהתירן אפילו היה גדול מן הראשונים.

רדב"ז הלכות ממרים פרק ב הלכה ג

... נמצאת למד לפי שיטת רבינו שיש שלש חלוקות בדבר.

- (1) **אם למדו ב"ד דין באחת מן המדות, ולא משום סייג ולא משום תקנה אלא אמרו שהדין כך, ובא ב"ד אחר וראו טעם לסתור אותו אפי' שאינם גדולים כראשונים סותרין אותו והיינו דאמר ר' יוחנן בכל יכול לבטל ב"ד דברי בית דין חבירו חוץ משמונה עשר דבר וכו'.**
- (2) **ואם גזרו או תקנו תקנה או הנהיגו מנהג, אם לא פשט ברוב ישראל אפי' שאינם גדולים כראשונים יכולין לבטלו, והיינו דר' יהודה נשיאה, ואם פשט ברוב ישראל אינם יכולין לבטלו אלא א"כ גדולים מן הראשונים בחכמה ובמנין והיינו מתני' דעדות.**
- (3) **ואם אסרו דבר כדי לעשות סייג וגדר אם פשט איסורו ברוב ישראל אינם יכולים לבטלו אפי' גדולים מן הראשונים והיינו י"ח דבר וכדאמר רב משרשיא הואיל ופשט איסורו ברוב ישראל:**

כסף משנה הלכות ממרים פרק ב הלכה א

בית דין הגדול שדרשו וכו'. למד כן רבינו ממאי דאשכחן תנאי בתראי דפליגי אקמאי... אם נחלקו בשזה דורש באחת מן המדות וזה באחרת, אה"נ שיכול לבטל דבריו אפילו שאינו גדול כמוהו בחכמה ובמנין. ואם תאמר אם כן אמאי לא פליגי אמוראי אתנאי דהא בכל דוכתא מקשינן לאמורא ממתניתין או מבריתא וצ"ל "אנא דאמרי כי האי תנא [אני אומר כמו התנא הזה]" ואם לא יאמר כן קשיא ליה? וכפי דברי רבינו הרשות נתונה להם לחלוק על דברי התנאים! **ואפשר לומר שמיום חתימת המשנה קיימו וקבלו שדורות האחרונים לא יחלקו על הראשונים, וכן עשו גם בחתימת הגמ' שמיום שנחתמה לא ניתן רשות לשום אדם לחלוק עליה: ...**

דברי סופרים, רב אלחנן בונים ווסרמן, הי"ד, [1874-1941], דפ' 14-15

(ו) וצ"ע להבין קבלה זו מה טיבה ובמה כחה יפה שלא יהיה אפשר לחלוק גם על הקבלה הזאת בעצמה כמו שהיה אפשר לחלוק על התלמוד בלא קבלה זו, אבל לפי הנ"ל

(ד) ... קיבוץ כל חכמי ישראל או רובן בכל מקום שהם הם ב"ד של כל ישראל מאליהן, וע"כ עליהן אמרה תורה "אל השופט אשר יהיה בימים ההם" אין לך אלא שופט אשר בימך, וצריך שגם החולקין יהיה להם הכח של ב"ד הגדול ואז הם רשאים לחלוק גם על ב"ד הגדול שקדמו להן אבל אם אין להחולקין כח של ב"ד הגדול אי אפשר להן לחלוק על ב"ד הגדול בשום אופן אפילו אם החולקין הם הרבה יותר במנין ואפשר גם בחכמה מב"ד הגדול, וכ"ז מבואר ברמב"ם בריש הל' ממרים:

קושית הכ"מ לא קשיא, דחתימת המשנה היה ג"כ בקיבוץ כל חכמי ישראל או רובן אשר להן הכח של ב"ד הגדול, ואסור לשום אדם לחלוק עליהן בלתי אם יש גם להחולקין כח של ב"ד הגדול, ואפשר שבשעת חתימת התלמוד היה להן כח לחלוק גם על המשניות כמו בכל ב"ד גדול שיכול לחלוק על ב"ד גדול שקדם לו, אפילו אם הוא קטן מהראשון בחכמה ובמנין, אבל בין חתימת המשנה לחתימת הגמרא בין הזמנים האלו לא נמצא קיבוץ כל חכמי ישראל ביחד ולא היה להן כח של ב"ד הגדול וממילא אי אפשר להן לחלוק על המשניות שנשנו בהסכמת רוב חכמי ישראל.

רדב"ז הלכות ממרים פרק ב

הקשה הראב"ד ז"ל [שיש מקרה של בית דין פחות שיבטל תקנה והרדב"ז משיב, בין היתר:] דלא אמרינן 'אף על פי שנתבטל הטעם לא נתבטלה התקנה' אלא היכא דתקנו **סתם** אבל אם תלו תקנתם בהדיא משום דבר פלוני אם נתבטל הדבר ההוא נתבטלה התקנה...

שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ב סימן ק

... מאחר שנאסר במנין אין להתיר אף שכל הטעם בטל כדאיתא /ביצה/ בדף ה', ... [דוגמה:]

תוספות מסכת עבודה זרה דף לה עמוד א

ואנו שאין נחשים מצוין בינינו אין לחוש משום גלוי ואין לומר דדבר שבמנין הוא וצריך מנין אחר להתירו כי ודאי הוא כשאסרו תחלה לא אסרו אלא במקום שהנחשים מצוין ... ולא אמרינן שתיקנו לאסור מים מגולין שהוא בכל אופן אטו אותן מגולין ששתה מהן נחש שאז לא היה לן להתיר אף בליכא נחשים, משום דכיון שאפשר לפרש שתיקנו רק להחשיב זה לחשש, וממילא יהיה אסור, אין לומר דתיקנו איסור על **עצם** מים המגולין, דלאיזה צורך יתקנו מה שלא הוצרכו לזה.

טור אורח חיים הלכות שבת סימן רסט

ונוהגין בכל המקומות ששי"ץ מקדש בבה"כ ואני **תמה** היאך נתפשט זה המנהג דהא קי"ל כשמואל שאין קידוש אלא במקום סעודה ולדידיה [לעצמו] אין מקדשין בבה"כ אלא **לאפוקי אורחין דאכלי ושתי בבי כנישתא** דלדידהו [להם] הוי מקום סעודה וכיון **דהשתא ליכא אורחין דאכלי התם** קרוב הדבר להיות **ברכה לבטלה** :

בית יוסף אורח חיים סימן רסט

ונוהגין בכל המקומות ששליח צבור מקדש וכו' ואני תמיה איך נתפשט זה המנהג וכו'. ... הר"ן שם (כ. דיבור ראשון) קיים המנהג משום דכיון דמעיקרא איתקן משום אורחים אמרינן ליה שתקנות חכמים קבועות הן כדאשכחן במעין שבע (שבת כד:) דאיתקן משום עם שבשדות הבאים באחרונה, ואפילו היכא **דליתיה להווא טעמא** כגון דאיתנהו כולהו בבי כנישתא אמרינן ליה **דכיון דאיתקן איתקן**, וכן כתב הרב המגיד בפרק כ"ט (מהל' שבת ה"ח), וכן כתב הרמב"ם בתשובה (פאר הדור סי' קמח) גבי שליח צבור שצריך לחזור התפלה אפילו אין שם מי שאינו בקי מפני שכבר התקינו לחזור התפלה וכתבה ה"ר דוד אבודרהם בסדר תפלות החול (סדר שחרית של חול ופירושה, ע' קיז) וכתבתיה בסימן קכ"ד (קו: ד"ה וכתב הרד"א שנשאל), וכן כתב הרשב"א בתשובה (ח"א סי' לז). וכתב עוד באותה תשובה שנראה לו שמחזירין על היין לקדש עליו בבית הכנסת שתקנה קבועה היא וצריך לחזור אחריה עכ"ל, ובארץ ישראל נהגו שלא לקדש בבית הכנסת והוא הנכון :

~ כינים ~

רבי צחק לאמפרונטי [1679-1756, איטליה] בספרו פחד יצחק

אי לאו דמסתפינא אמינא (=אם לא הייתי חושש הייתי אומר) דבזמננו, שחכמי התולדות הביטו וראו וידעו וכתבו דכל בעל חי יהיה מי שיהיה הווה מן הביצים וכל זה הוכיחו בראיות ברורות, אם כן שומר נפשו ירחק מהם ולא יתרוג לא פרעוש ולא כנה ואל יכניס עצמו בספק חטאת... והחוקרים הודיעו בראיות ברורות דאין מין בא מן העיפוש ואין הביצים מתהווים מן הזיעה אלא מן הבעלי חיים".

לרבי יהודה בריל ממנטובה

[השיב לרבי צחק לאמפרונטי, שאף על פי כן] "אין לשנות הדינים המיוסדים על קבלת קדמונינו בשביל חקירת חכמי אומות העולם ואין לזוז ממה שנפסק על פי גמרותינו אפילו כל רוחות החקירות האנושיות שבעולם באות ונושבות בו, כי רוח ה' דבר בנו".

הרב משה שמואל גלזר [1856-1924], הקדמה ל"דור רביעי" על מסכת חולין

וכן תראה מה שפסקינן באו"ח סימן שט"ז סעיף ט' דהורג כינה בשבת פטור, וכן ביו"ד סימן פ"ד דמותר לאכול פירות וגבינה שהתלעו כל זמן שלא פרשו התולעים, והני דינים נבנו על הסכמת חז"ל שבת ק"ז ע"ב, דכל אלו מעצמן קרבו ואינו פריץ ורביץ. והש"ס מקשה שם: "וכינה אינה פרה ורבה? והאמר מר יושב הקב"ה וזן מקרני ראמים עד ביצי כינים?" ונדחקו לתרץ "מינא הוא דמקרי ביצי כינים". **ובאמת** בזמננו מוסכם בחכמת הטבע דליכא בע"ח בלי פו"ר וע"י הטלת ביצים, **ומ"מ לא נסתר דינא אפילו להחמיר**, נגד הכרעת והסכמת חכמינו ז"ל.

הרב דסלר [1892-1953], מכתב מאלהו, כרך ד, עמ' 356

את ההלכה ידעו חז"ל בקבלה מדורי דורות... אבל בעניין ההסברים הטבעיים, לא ההסבר מחייב את הדין אלא להיפך, הדין מחייב הסבר, והטעם המוזכר בגמ' אינו הטעם האפשרי היחידי בעניין, ואם לפעמים נתנו הסברים שהם לפי ידיעת הטבע שבימיהם, חובה עלינו לחפש הסברים אחרים שבהם יתקיים הדין על מכונו לפי ידיעות הטבע שבימינו.

ספר החינוך מצוה תצו - שלא להמרות על פי בית דין הגדול שיעמדו לישראל שנמנעו מלחלוק על בעלי הקבלה עליהם השלום ומלשנות את דבריהם ולצאת ממצותם בכל עניי התורה, ועל זה נאמר [דברים י"ז, י"א], לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל, ואמרו זכרונם לברכה בספרי [כאן], לא תסור וגו', זו מצות לא תעשה.

משרשי המצוה לפי שדעות בני האדם חלוקין זה מזה לא ישתו לעולם הרבה דעות בדברים, ויודע אדון הכל ברוך הוא שאילו תהיה כוונת כתובי התורה מסורה ביד כל אחד ואחד מבני אדם איש איש כפי שכלו, יפרש כל אחד מהם דברי התורה כפי סברתו וירבה המחלוקת בישראל במשמעות המצוות, ותעשה התורה ככמה תורות, ..., על כן אלהינו, שהוא אדון כל החכמות, השלים תורתנו תורת אמת עם המצוה הזאת שצונו להתנהג בה על פי הפירוש האמתי המקובל לחכמינו הקדמונים עליהם השלום. ובכל דור ודור גם כן שנשמע אל החכמים הנמצאים שקבלו דבריהם ושתו מים מספריהם ויגעו כמה יגיעות בימים ובלילות להבין עומק מליהם ופליאות דעותיהם, ועם ההסכמה הזאת נכון אל דרך האמת בידיעת התורה, וזולת זה אם נתפתה אחר מחשבותינו ועניות דעתנו לא נצלח לכל. ועל דרך האמת והשבח הגדול בזאת המצוה אמרו זכרונם לברכה [ספרי כאן] לא תסור ממנו ימין ושמאל, אפילו יאמרו לך על ימין שהוא שמאל ועל שמאל שהוא ימין לא תסור ממצותם, כלומר שאפילו יהיו הם טועים בדבר אחד מן הדברים אין ראוי לנו לחלוק עליהם אבל נעשה כטעותם, וטוב לסבול טעות אחד ויהיו הכל מסורים תחת דעתם הטוב תמיד, ולא שיעשה כל אחד ואחד כפי דעתו שבוזר יהיה חורבן הדת וחלוק לב העם והפסד האומה לגמרי. ומפני עניינים אלה נמסרה כוונת התורה אל חכמי ישראל, ונצטוו גם כן שיהיו לעולם כת מועטת מן החכמים כפופה לכת המרובין מן השורש הזה, וכמו שכתבתי שם במצות להטות אחרי רבים. ...

So we see that all poskim are, understandably, reticent to overturn the law (*din*) of the Gemara, even if the reasoning has changed. And just like the *takanot* that are based on reasons that have fallen away, there is a great tension between the need to maintain the structure of Judaism and the need to apply modern reason and reasoning.

I have searched far and wide to try to find an all encompassing philosophy on how to approach these *dinim* and *takanot* and have found none. As we have seen, there are many approaches (and in fact there are even more not brought here). I suggest then that it this very tension that is the all encompassing philosophy of how to approach these *dinim* and *takanot*, the reasoning and reasons of which have passed.

We are living in a great and wonderful time, the information era, where discoveries and inventions, science and technology, make breakthroughs literally everyday. We scoff at the ignorance of previous generations. But in our hubris we have forgotten that not all is well with the world just because we can explain it scientifically. We have forgotten that science and technology are only *tools* to help us fix the world, *letaken olam bemalchut shadia*. But to *truly* fix the world we need to build society through law and custom (*bukim umishpatim, hanahgot vetakanot*). And for this we need the power of *takana*.

Alas, we are stuck; we cannot *letaken* because we have not the power of *takana*. That power rests only in the Sanhedrin – and only by coming together as a people that can agree on the election of that great body of spiritual leaders who have the power of *takana* can we *really* fix the world.

So how are we to deal with all these *takanot* the reasons of which have passed? How are we to deal with the *dinim* the reasoning of which has changed? In tension, in struggling, in wanting to be rid of them but knowing that we can't be rid of them. And it is precisely this tension which should serve to make us yearn for that day when the Sanhedrin will sit in its place and all will come to hear from it the word of the living God.